

Het Hilversums dialect (1)

EDDIE DE PAEPE

Er is een tijd geweest dat je kon horen of iemand uit Laren, Huizen of Hilversum kwam. Tegenwoordig zijn er nog maar weinig mensen die de Huizense of Larense tongval beheersen. En Hilversums wordt al heel lang niet meer gesproken. Dit is een eerste artikel over het eigen, plaatselijke dialect van het oude weversdorp.

De (wetenschappelijke) aandacht voor het dialect dateert al uit de negentiende eeuw. Zo publiceerde Johan Winkler in 1874, na drie jaar noeste arbeid, zijn *Algemeen Nederduitsch en Friesch Dialecticon*. Het boekwerk bevat 186 'vertalingen' van de bijbelse gelijkenis van de verloren zoon (Lucas 15:11-32). Eén van de op schrift gestelde tongvallen was die van het dorp Laren, opgetekend door de plaatselijke (uit Hilversum afkomstige) hoofdonderwijzer Joh. van Wulfen. Diens collega's E. de Jong en P. Beemsterboer verzorgden respectievelijk de Soester en Huizer versie. Het Hilversums zat er helaas niet bij.

Dat onderwijzers een belangrijke rol hebben gespeeld bij het op schrift stellen van dialecten, is overigens merkwaardig. Overdag probeerden zij, soms met lijfstraffen, hun leerlingen de plaatselijke tongval af te leren. Maar 's avonds noeterden zij ijverig datzelfde vermaledijde dialect.

Waarzegster.

Kaartlezer.

De tongval van de dorpingen in 't Gooiland is nog al bijzonder en wijkt nog al aanmerkelijk van de andere hollandsche dialecten af, concludeerde Winkler. Hij stelde dat het Goois nauw verwant was aan de tongval van het Eemland en zo de overgang tussen het Hollands en het zogeheten Frankisch-Gelders vormde.

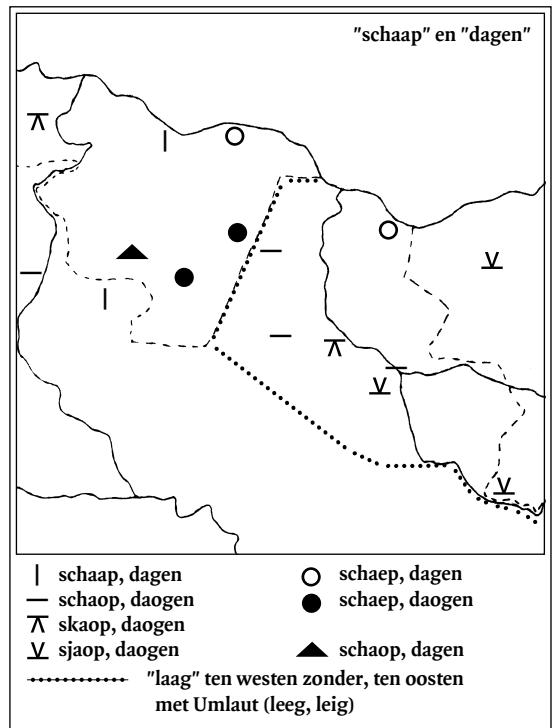
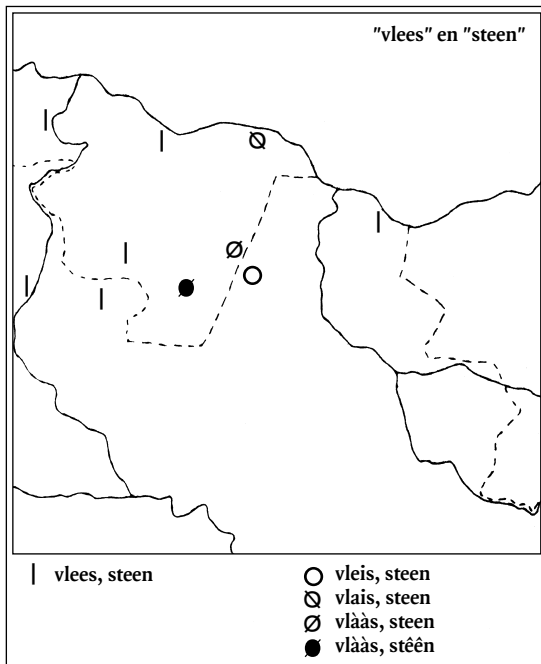
Rond 1875 was in Naarden en Loosdrecht het dialect al zo goed als verdwenen. Het relatief jonge 's-Graveland vertoonde daarentegen een heel eigen dialectkarakter. In Laren, Bussum, Blaricum en Hilversum sprak men volgens Winkler nog het echte gooisch, maar in de laatstgenoemde plaats reeds sterk naar het modern hollandsch overhellende.

Winklers *Dialecticon* en andere verzamelingen van materiaal uit de laatste decennia van de negentiende eeuw bieden informatie over de toenmalige dialectklanken in het gebied tussen de rivieren De Vecht en De Eem. Historisch taalkundige

Bert de Haar vergeleek in 1986/7 gegevens over het dialect in Weesp, Naarden, Huizen, Spakenburg, Nijkerk, Loenen aan de Vecht, Loosdrecht, Hilversum, Laren, Eemnes, Lage Vuursche, Amersfoort, Utrecht en Scherpenzeel.

De Haar verwerkte de klankontwikkelingen en -tegenstellingen in een elftal kaarten van het gebied tussen Vecht en Eem. Daaruit kan het een en ander over de uitspraak van de klinkers in de Hilversumse tongval worden opgemaakt:

1. Hand werd als *hangd* uitgesproken (in alle Gooise dialecten wordt de 'n' in de combinaties 'and', 'nd', 'ant' en 'ont' een ng; en net als in het Larens gebeurde dat in het Hilversums ook bij 'ons' en 'onz').
2. Afgebracht als *ovvebrocht*.
3. De lange 'aa' werd – net als bijvoorbeeld in het Larens – uitgesproken als *ae*, en de gerekte 'aa' als *ao* (*daogen*, *vaoder*). In sommige woorden veranderde de lange 'aa' in Hilversum echter in de nauwere klinker *êê* (een klank tussen de *i* in *pit* en de *ee* van *meer*). Dus: *draad*, *straat*, *staan*, *laten* en *gaan* klonken als *drêêd*, *strêêt*, *stêên*, *lêten* en *gêên*.
4. Sterk en mens werd uitgesproken als *stark* en *mins*.
5. Deel, een, steen, menen en vlees als *dêêl*, *êên*, *stêên*, *mêênen* en *vlààs*.
6. Klein (afhankelijk van de bron) als *klààn* of *klean*.
7. Kind als *kijnd*.

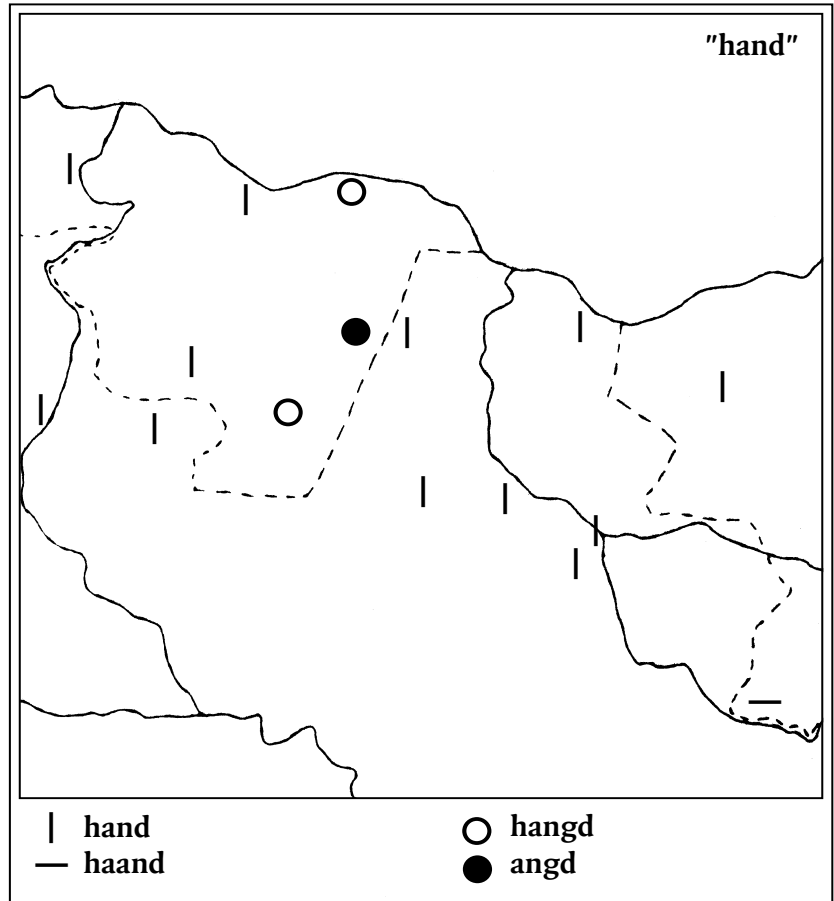
8. Rijk en wijf als rijk en wif.
9. Toen en groen als too en greun.
10. Groot en zoon als grôôt en zeun.
11. En uit en muis (gewoon) als uit en muis.

Hoewel het Hilversums dus overeenkomsten vertoonde met de tongval in omringende plaatsen en met name met het naburige Larens, waren er ook duidelijke verschillen. Verschillen die het rechtvaardigen om van een Hilversums dialect te spreken.

Wie wil achterhalen hoe dat Hilversums precies klonk, stelt zich echter voor een onmogelijke opgave. De gesproken taal is namelijk nooit op band vastgelegd, zoals bijvoorbeeld in Huizen en Spakenburg wel het geval is. Het Hilversums is daarvoor te vroeg verdwenen. Volgens De Haar is het veroverd door een taalgebruik dat meer met Amsterdam dan met het Gooi te maken heeft. Het ligt voor de hand hierbij te denken aan de import vanuit de hoofdstad en andere contacten.

Voor een reconstructie van het Hilversums kan dus slechts gebruik gemaakt worden van schriftelijke weergaven van het beluisterde dialect. De in dit soort uitgaven gebruikte speltekens, bedoeld om de klankwaarde aan te geven, lopen echter nogal uiteen. Vandaar dat De Haar in '87 (historici en anderen) opriep, attent te zijn op aanvullende gegevens. Een merkwaardig gespelde familienaam, een opmerkelijke verwisseling van lettertekens, een vreemde uitdrukking, een onbekend woord: of ze nu komen uit een goederenlijst uit 1300, uit een schepenakte uit 1550 of van een ansichtkaart uit 1950, ze kunnen altijd bijdragen aan onze kennis van de dialecten en zo aan onze kennis van het gebied tussen Vecht en Eem en zijn bewoners, door de eeuwen heen.

Prospectus N.V. Bad- en Zwemrichting Hilversum, met tekst en tekeningen door E. Verschuyf en foto's door Middendorp, ca. 1914. Collectie Goois Museum.

Behalve over verzamelingen van dialectwoorden (voornamelijk uit het laatste kwart van de negentiende eeuw) hebben we voor Hilversum de beschikking over een aantal verhalende teksten van de hand van dokter Van Hengel, diens kleindochter Truida Kok en schoolmeester Gerrit van Bokhorst.

De vermaarde huisarts Johannes Frederikus van Hengel (1811-1892) was niet geboren en getogen in Hilversum. Hij kwam in 1838 naar het weversdorp en bleef er de rest van zijn leven wonen. Meer dan een halve eeuw lang bevond hij zich midden van de gewone Hilversummers, wier tongval hij op schrift heeft gesteld. In zijn *Geneeskundige plaatsbeschrijving van het Gooiland* – gebaseerd op een enorme hoeveelheid zorgvuldig vergaarde wetenswaardigheden – gebruikt hij hier en daar woorden en zinnen uit de volkstaal. Bezoekers van de kroegen bijvoorbeeld luisteren naar de verhalen van een lokvink, slaan spatjes, musjes en maatjes achterover, of pakken de kaarten om te gaan kloppen of pandoeren. Onduidelijk blijft of het hier om het plaatselijk dialect gaat.

Dit is waarschijnlijk wel het geval met de Schetsen uit het Hilversumsche volksleven, die Van Hengel onder het pseudoniem J.F. Arundinis Piscatorii tussen 1862 en 1869 schreef. Deze vijf Schetsen werden gepubliceerd in het blad *Nederland*, een Verzameling bijdragen van Nederlandsche letterkundigen.

Hieronder volgt een alfabetische lijst met woorden en uitdrukkingen die de indruk wekken met het (plaatselijk of streek-)dialect te maken te hebben. Binnenhuis te Hilversum.

Aârs – anders	Nommers - nummers
Altemaal – allemaal	Ommers – immers
Bloed – liefde?	Punteneurig – netjes
Bloeijen van keyeren – bloedjes van kinderen	Pronk (van een meid) – mooie meid
Butterlikken – boterlikken: gemakkelijk karweitje*	Sappanje wijn – champagne?
Broeische – broedse (kip)	Schâ – schaamte?
Bruï geven aan – lak hebben aan	Snijen – vechten (met messen)
Deur – door	Spatje – borrel
Dingsdag – dinsdag	Speulen – spelen
Dingsigheid – dingen?	Spul – spel (kaarten)
Heit – heeft	Suikerstuk – boterham of beschuit met sui- ker (of muisjes, inz. op de derde dag na de bevalling)
Henker – duivel? (De henker zal je halen)	Teffens – tevens
Het welwezen – het ga je goed	Teugen – tegen
Jannijs – anijsbrandewijn (of likeur)	Veul – veel
Keijers/keyeren – kinderen	Voorlaan – voorstellen
Kneusten – knuisten	Vroumus – vrouwmens
Knorren – klappen? (znw.)	Wippertje – borreltje
Kraaijers – verklikkers?	Zeit – zegt
Lak – onzin? (Da's maar lak)	Zelui/zijlui – zij (pers. vnw.)
Leidt – ligt	Zelvers – zelf
Lest – laatst	
Lomberd – lommerd	

* In zijn Geneeskundige plaatsbeschrijving licht Van Hengel op pag. 223 deze uitdrukking toe: In den deftigen burgerstand, waar de dienstboden niet afzonderlijk eten, maar met de huisgenooten aanzitten, wordt er in den regel geslacht; en men eet hier ook voor en na den slachtijd meestal te vet. Het spreekwoord: 'neen, dat is ook geen boterlikken', om iets wat onaangenaam is aan te duiden, wordt bij deze klasse veel gebruikt.

Bovenstaande lijst is niet uitputtend. En het is vooralsnog de vraag of het om typisch Hilversumse (dialect)woorden gaat. Een tweede probleem is al gesignaleerd. Komt de manier waarop Van Hengel de klankwaarden weergeeft overeen met die van andere bronnen? Uit onder meer zijn *Geneeskundige plaatsbeschrijving* blijkt dat Van Hengel een nauwkeurig waarnemer was met gevoel voor details. Toch noteert hij bijvoorbeeld het persoonlijk voornaamwoord 'zij' op twee verschillende manieren; als *zelui* en *zijlui*. Nader onderzoek is noodzakelijk.

In een volgend artikel wordt de speurtocht naar het Hilversums dialect vervolgd. Dan komen onder anderen Truida Kok en vooral Gerrit van Bokhorst aan bod. Eventuele suggesties of aanvullingen zijn bij de auteur van harte welkom.

Bronnen

- J.F. Arundinis Picatorii, *Schetsen uit het Hilversumsche volksleven, 1862-1869* (Hilversum, 1985, facsimile uitgave).
- B. de Haar, 'Laren tussen oost en west', in: *Mededelingen van het P.J. Meertens-instituut voor dialectologie, volkskunde en naamkunde* nr. 33, december 1981.
- B. de Haar, 'Dialectklanken in Gooi en omgeving (ca. 1880)', in: *Tussen Vecht en Eem* jaargang 5 (1987), p. 29-36.
- J.F. van Hengel, *Geneeskundige plaatsbeschrijving van het Gooiland, 's-Gravenhage 1875* (facsimile uitgave Hilversum, 1985).
- G.S. Overdiep, *Stilistische grammatica van het moderen Nederlandsch*.
- E.J.J. de Paepe, 'Het dialect raakt van streek; uitstervende "moerstaal" leeft voort als folklore', in: *Dagblad De Gooi- en Eemlander* zaterdag 14 oktober 2000.
- Johan Winkler, *Algemeen Nederduitsch en Friesch Dialecticon*, 's-Gravenhage 1874.

Illustraties

- Prenten afkomstig uit J.F. Arundinis Picatorii, *Schetsen uit het Hilversumsche volksleven, 1862-1869* (facsimile uitgave Hilversum, 1985).
- Kaartjes uit B. de Haar, 'Dialectklanken in omgeving (ca. 1880)', in: *TVE* jrg 5 (1987).